

लोकसंस्कृती

महाराष्ट्रातील आध्यात्मिकव सामाजिक प्रबोधन चळवळीत... 'वासुदेव' यांचे योगदान.

स्वाती मनोहरराव काळे¹, अर्चना अनिल गंगावणे²,
प्रा.डॉ.दयानंद लिंबाजी भोवाळ³, प्रो.डॉ.प्रभाकर कांबळे⁴

¹संशोधक विद्यार्थिनी

²संशोधक विद्यार्थिनी

³मराठी विभागप्रमुख, क.वि.वा.महा.नळदुर्ग.

⁴मराठी विभागप्रमुख

महाराष्ट्र हे संताची व वीरपुरुषाची कर्मभूमी आहे. महाराष्ट्रात लोककलेची आणि लोकसंस्कृती जोपासना अनेक वर्षांपासून जोपासली जाते हीच खऱ्या अर्थाने महाराष्ट्राची आध्यात्मिक आणि सामाजिक श्रीमंती आहे. हे आपल्याला नाकारता येत नाही. कारण लोकउपासकानी आध्यात्मिक प्रबोधनाबरोबरच सामाजिक आणि धार्मिक तत्वज्ञानाचे प्रबोधन आपापल्या बोलीभाषेतून व्यक्त करण्याचा प्रयत्न या मंडळीने कालपरत्वे केलेले आहेत. महाराष्ट्राच्या लोकसंस्कृतीमध्ये 'वासुदेव' यांचे योगदान अत्यंत महत्वाचे आहे. त्यांना हजारो वर्षांची परंपरा आहे. त्यांची जीवनपध्दती, उपासना पध्दती त्यांचे कुलदैवत त्यांची जीवनशैली, आध्यात्मिक, धार्मिक, राजकीय, सामाजिक विचारधारा ह्या मौखिक स्वरूपात होत्या लोकसाहित्याच्या अभ्यासक, संशोधक मंडळीच्या अथक कष्टामुळे प्रत्येकामुळे त्यांचे मौखिक विचाराला लिखित स्वरूप प्राप्त करून देण्याचे फार मोठे कार्य महाराष्ट्रातील मंडळीने केलेले आहे. त्यामध्ये श्रीमती दुर्गा भागवत, डॉ. रा. चि. ढेरे, प्रा. प्रभाकर पांडे, डॉ. विश्वनाथ शिंदे, डॉ. तारा भवाळकर अशा अनेक मंडळींचा उल्लेख केला पाहिजे त्यांनी लोकसाहित्य 'लोक' हा अत्यंत महत्वाचे मानले जाते.

• वासुदेव :-

महेंद्र होसराम गोठे (मु.पो.माळेगाव ता.बारामती जि.पुणे) यांची प्रत्यक्ष भेट घेतली. त्यांनी आपल्या कुंटुबामध्ये वासुदेवाची परंपरा जवळजवळ सात पिढ्यांपासून जोपासत असल्याचे सांगितली छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या काळखंडापासून त्यांच्या कुंटुबात वासुदेवाची परंपरा जोपासत असताना कालपरत्वे परिस्थितीची

तडजोड करीत त्यांनी ही वासुदेवाची आपल्या घराण्यातील परंपरा सांगितले आहेत. आपल्या आजोबापासून 'वासुदेव' परंपराचे वंशवळी त्यांनी व्यक्त केले आहेत ती खालील प्रमाणे :-

• **मारिबा गोठे (आजोबा):-**

- i. भाऊराव मारिबा गोठे(मुलगा)
- ii. होसराम मारिबा गोठे(मुलगा)
- iii. कृष्णाबाई मारिबा गोठे(मुलगी)
- iv. बानुबाई मारिबा गोठे(मुलगी)

• **होसराम गोठे:-**

- i. भागवान होसराम गोठे(भाऊ)
- ii. दादासाहेब होसराम गोठे(भाऊ)
- iii. महेंद्र होसराम गोठे(स्व:ता)
- iv. रविंद्र होसराम गोठे(भाऊ)
- v. अलकाबाई होसराम गोठे(बहिण)
- vi. लाडूबाई होसराम गोठे(बहिण)
- vii. लक्ष्मी होसराम गोठे(बहिण)
- viii. राजश्री होसराम गोठे(बहिण)

• **महेंद्र गोठे:-**

- i. लक्ष्मी महेंद्र गोठे(पत्नी)
- ii. नक्ष महेंद्र गोठे(मुलगा)

वरील वंशवीमधून महेंद्र गोठे कुंटुबियाची जीवनव्यथा,त्यांचा खडतर असा जीवनसर्घष असताना ही 'वासुदेव' या लोककलेची उपासना किती प्रामाणिकपणे भक्तीने आणि श्रद्धेने करतात तसेच शैक्षणिक मागसलेपणा आर्थिक परव्यती गरीबीची आणि हालाखीची असताना देखील वासुदेव लोककलेची उपासनेची श्रीमती किती अमूल्ये स्वरूपाची आहे याची जाणीव होते. त्यांनी सामाजिक आणि आध्यात्मिक प्रबोधनाची चळवळ महाराष्ट्रात निर्माण केली हे आपल्याला नाकारता येत नाही,असे मला प्रामाणिकपणे या संशोधनात वाटते.

• **वासुदेवाची गाणी :- सामाजिक आणि आध्यात्मिक अनुबंध.**

मानवी समाज जिवनाला आध्यात्मिक तत्वज्ञानाचे लोकमानसात रुजविण्याचे कार्य वासुदेवाच्या गाण्यातून स्पष्ट होते. देवादी देव महादेवा विषयी भक्तीभाव व्यक्त करताना म्हणतात की,

करी तयाची आघोळ
गेले धवना घेऊन हाती
उभा शंकर पार्वती
पायी घडवा गजर ती
लहानपण देगा देवा....
मुंगी साखरेचा रखा
घेईन घेईन माझी वाचा
नाम तुजे देवा
मनी नाही भाव
देवा मला पाव
असानी देव पावयाचा नाही...
देव बाजारचा भाजी पाला नाही
दगडाचा देव त्याला वडाराचा भव
असांनी देव पावयचा नाही
देव बाजारचा भाजीपाला नाही
देव बाजारचा भाजीपाला नाही....
शंभू शिव शंकरा....

(सादरकर्ते:-तुलशीराम भीमराव जाधव (अकलूज)

वासुदेवाच्या गाण्यातून निस्वार्थी भक्तीभाव व्यक्त करतात.(परमेश्वर देव) हा काही बाजाराचा भाजीपाला नाही.संपत्ती किंवा - पैसा देवून परमेश्वराची प्राप्ती होत नाही. निस्वार्थी भक्तीतून शक्तीच परमेश्वराची प्राप्त होते हे तत्वज्ञान आपल्या बोलीभाषेतून दिसून येते.

घेईन घेईन माझी वाचा
नाम तुझे देवा !

हा भक्ती विषयी जिव्हाळा अत्यंत महत्वाचा आहे. वासुदेवाची भटकती करीत पिढ्यान्पिढ्या लोकप्रबोधनाची चळवळ व सास्कृतीक वारसा महाराष्ट्रात निर्माण केलेली आहे. हे आपल्याला नाकारता येत नाही.

डॉ. प्रभाकर मांडे सास्कृतीविषयी म्हणतात की,

कलाविष्कारात अभिव्यक्ती संपन्नाता, आशयसंपन्ना असते परंपरा चालत आलेले कलात्मक आविष्कार, आशयसंपन्न असतात हे वेगळे सांगण्याची गरज नाही.विचार - कल्पना, भाव इत्यादीनी पारंपारिक कलाविष्कार परिपूर्ण होतात”?

वरील मतातून लोककलेच्या अभिव्यक्तीची त्यातील आशयसंपन्नेची जाणीव व महत्व स्पष्ट होते.त्यांच्या भावभावना,विचार कल्पनेबरोबरच त्यांच्या त्या कलेविषयी भक्तीभाव स्पष्ट होतो. पांरपारिक,सास्कृतीकमूल्याचे संस्कारमूल्याच्या जाणीव वासुदेव्या गाण्यातून अभिव्यक्त झालेल्या आहेत. प्राचीन काळापासून वासुदेवानी आपल्या गाण्यातून सामाजिक आध्यात्मिक प्रबोधन लोकमानसापर्यंत पोहयावण्याचे कार्य केलेले आहेत.त्यांनी भारतीय पंरपरेचे सास्कृतीकमूल्याचे रक्षण केलेले आहेत हे आपल्याला नाकारता येत नाही त्याविषयी डॉ. प्रभाकर मांडे म्हणतात की,

ऐतिहासीक दृष्टीने पाहिले तर कोणत्याही समाजाचा बौद्धिक विकास किंवा कलात्मक विकास हीच त्यांची सास्कृती असते वरील मनातून महाराष्ट्रातील वेगवेगळ्या लोककला आहेत त्यांचे ऐतिहासिक महत्व स्पष्ट केलेले आहेत.समाजाचा बौद्धिक विकास आसो किंवा कलात्मक विकास हीच सास्कृती असते आणि वासुदेवाच्या गाण्यातून सांस्कृतीकमूल्याचे व्यक्त झाल्याचे दिसून येतेवासुदेवाला दान दिल्यानंतर त्यांच्या मनातील भक्तीभाव गाण्यातून होतो.

नीरा भिवरा कृष्णा कोयना चंद्रभागेला दाम पावल

रुकिणी ज्ञानदेवाला दान पावलं

माहूर गडाल,अनुसयाला एकनाथ, जना मुका

नामदेवाला हीच भोळी सेवा

श्री कृष्णा दान पावलं.

पाडुरंगाला दान पावलं

एकनाथाला दान पावलं

महालिं गाला,सत्यभामा,श्रीकृष्णाला

पंचगंगेला दान पावलं

माहूर गडाला दान पावलं.....

(सादरकर्ते:-तुलशीराम भीमराव जाधव (अकलूज)

वरील गाण्यातून परमेश्वरा विषयीचा भक्तीभाव व्यक्त होतो.दान करणरयाला कुटुंबाला आशीर्वाद देण्याची मनोकोमना व्यक्त होते. वासुदेवाची गाणी ही मौखिक स्वरूपात आहेत.त्यांचे गाणे रेकॉर्डिंग करून नंतर लिखित स्वरूपात लिहिले आहेत.मुळात लोकसाहित्य हे मौखिक स्वरूपात आहे

आवडकीची भाजी

त्याला पाडुरंग राजी....

खरया देवाला नाही भावना

खोट्या देवाला नवस करी....

वरील गाण्यातून समाजातील कर्मकाड, अंधश्रध्देवर भाष्य केलेले आहेत.शाध्वत भक्तीच पाडुरंगाला राजी होते असे मौखिक विचार त्यांच्या गाण्यातून व्यक्त झालेले आहेत.मानवी समाज जीवनाचे सामाजिक

कुटुंबिक आध्यात्मिक आणि सांस्कृतिक पर्यावरण सुरक्षित ठेवण्याचे कार्य वासुदेवाच्या गाण्यातून झालेल्या आहे. त्याविषयी डॉ. प्रभाकर मांडे म्हणतात की, "मानवाचे सामाजिक पर्यावरण हीच त्यांची सांस्कृती असते"३

वरील मतातून मानवी समाजाची सामाजिकता आणि सांस्कृतिकमूल्ये अनुबंध मानवनिर्माती आहेत. वासुदेवानी मौखिक स्वरूपात त्यांचे जतन आणि संवर्धन गाण्यातून केलेले आहेत हे आपल्याला नाकारता येत नाही.

• **सदभसूची-**

- I. डॉ. प्रभाकर मांडे लोकरंगभूमी गोदावरी प्रकाशन औरंगाबाद पान-४६३
- II. त्रतैव (पान-४६५)
- III. त्रतैव (पान-४६६)
- IV. (वासुदेव-सादरकर्ते:-तुलशीराम भीमराव जाधव (अकलूज)
- V. (वासुदेव-सादरकर्ते:-महेंद्र होसराम गोठे(मो.पो. माळेगाव मा. बारामती जि. पुणे)